

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

24

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa
Kraków 2006

Kolegium Wydawnicze Muzeum Historycznego Miasta Krakowa /

Editorial Board of the Historical Museum of the City of Kraków:

Michał Niezabitowski (przewodniczący / President)

Elżbieta Firlet

Ewa Gaczoł

Grażyna Lichończak-Nurek

Wacław Passowicz

Stanisław Piwowarski

Jacek Salwiński

Maria Zientara

Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa /

Krzysztofory. Scientific Bulletin of the Historical Museum of the City of Kraków

Redaktor / Editor:

Anna Biedrzycka

Współpraca redakcyjna / co-editor:

Monika Burzyńska

Projekt graficzny / Graphic Design:

Monika Wojtaszek-Dziadusz

Ilustracje / Illustrations:

Agencja Fotograficzna „Światowid”, D. Bodzioch, A. Drozdowski, R. Fheodorovetz,

A. Filipowicz, Ł. Holcer, R. Korzeniowski, I. Krieger, F. Myszkowski, M. Niechaj,

F. Nowicki, B. Ostrowska, J. Ryś, W. Rzewuski, J. Sebald,

S. Stadler, E. Węglowski, J. Wolski

Tłumaczenie streszczeń na język angielski/ Translation of abstracts into English

Piotr Mierzwa

Opracowanie graficzne i przygotowanie do druku / Typesetting:

„AKNET” Krzysztof Kogut, www.aknet.biz.pl

Druk / Printing:

DjaF

Wydawca / Publisher:

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa / The Historical Museum of the City of Kraków

Rynek Główny 35

31-011 Kraków

tel. 012-619-23-00

www.mhk.pl

e-mail: dyrekcja@mhk.pl

© Copyright by Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2006

ISSN 0137-3129

Sztandar „Gwiazdy” – trochę historii przy okazji konserwacji

Sztandar Stowarzyszenia Młodzieży Rękodzielniczej „Gwiazda” jest szczególnym eksponatem w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Gdyby nie fakt, że znalazł się w odpowiednim miejscu w odpowiedniej chwili, byłby jednym z wielu sztandarów licznych w owym czasie stowarzyszeń, związków i organizacji. Historia wyznaczyła mu jednak niezwykle rolę¹.

Dzieje tego sztandaru rozpoczyna akt poświęcenia go w kościele Najświętszej Panny Marii w Krakowie 30 stycznia 1899 roku. Wydarzenie to odnotował „Józefa Czecha Kalendarz Krakowski” w Kronice Krakowskiej z roku Pańskiego 1899². Nabożeństwu przewodniczył ksiądz biskup krakowski Jan Puzyna w asyście licznych duchowieństwa. W uroczystości uczestniczyło tysiące osób, w tym wiele delegacji z pocztami sztandarowymi, m.in. cechów krakowskich, stowarzyszeń przemysłowych i robotniczych oraz przedstawiciele „Gwiazd” spoza Krakowa. W drzewce sztandaru wbito liczne pamiątkowe gwoździe z wrytymi nazwiskami i nazwami „ojców chrzestnych” – osób prywatnych, cechów i stowarzyszeń. Dalszy ciąg uroczystości miał miejsce w lokalu „Gwiazdy”, gdzie odbyło się zebranie, i w sali „Sokoła”, w której zorganizowano okolicznościowy wieczorek. Patriotyczne mowy i artystyczne występy pod hasłem „Bóg i Naród” nawiązywały do przypadającej właśnie rocznicy wybuchu powstania styczniowego.

Na swą historyczną chwilę sztandar czekał prawie 20 lat. Nadeszła wraz z odzyskaniem niepodległości, w momencie, gdy Kraków, jako pierwsze z polskich miast, zrzucił pięta niewoli³.

31 października 1918 roku sztandar „Gwiazdy” został zatknięty na odwachu przy Wieży Ratuszowej na Rynku krakowskim. Tego dnia około godziny 11.30 odwach został

zajęty, bez oporu ze strony warty austriackiej, przez polski oddział pod dowództwem ppor. Wilhelma Steca i Jana Gawrona w towarzystwie por. Czesława Zajączkowskiego⁴. Temu wydarzeniu przypatrywały się rosnące tłumy ludzi, którzy żywiołowo reagowali, płacząc z radości i padając sobie w objęcia. Natychmiast też postarano się, by barwy polskie znalazły się na przejętej placówce. Dzięki naocznym świadkom wiemy, że wkrótce pojawiły się biało-czerwone flagi powiewające z okien odwachu, wypożyczone ze Związku Kółek Rolniczych, mającego nieopodal, przy ul. Wiślniej 8, swoją siedzibę oraz sztandar przyniesiony przez kupca krakowskiego Wenzla z Rynku Głównego 19⁵.

Brakowało jednak najważniejszego symbolu narodowego: godła Polski – Orła Białego. Zauważył to dr Klemens Bąkowski i swoim spostrzeżeniem podzielił się z Piotrem Kosobudzkim, prezesem „Gwiazdy”. Ten, wiedząc, że na sztandarze stowarzyszenia widnieje wizerunek Orła Białego, podjął wraz z drugim wiceprezesem Antonim Stróżyńskim natychmiastowe działania. Szczęśliwie sztandar znajdował się w pobliżu, w kamienicy przy Rynku Głównym 46, u pierwszego wiceprezesa „Gwiazdy”, złotnika Franciszka Zająca. Obaj przynieśli sztandar i przekazując go polskiemu oficerowi zatknęli na stojaku mówiąc: „oddajemy Wam, co mamy najdroższego, nasz sztandar „Gwiazdy” dumni, że będzie on pierwszy w tej historycznej chwili dziejowej wyzwolenia”⁶.

Rozwinięty sztandar z Orłem Polskim z jednej strony i obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej z drugiej, wzbudził ogromny entuzjazm i wzruszenie tłumu zgromadzonego przed wieżą. Ogrodzenie odwachu spontanicznie udekorowano, wplatając weń kwiaty i zieleń. Orkiestra kolejowa zagrała *Boże coś Polskę*. Oddział warty oddał sztandarowi

¹ Zob.: Jednorowska E.: *Sztandar Stowarzyszenia „Gwiazda”*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1978, z. 5, s. 7–8.

² „Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok Pański 1900”, s. 65.

³ Relacje uczestników i świadków tych wydarzeń: Chmiel A.: *Oswobodzenie Krakowa 31 października 1918 Roku*. Kraków 1929; Stawarz A.: *Gdy Kraków kruszył pięta*. Kraków 1939;

Rączkowski J.: *Wśród polityków i artystów*. Warszawa 1969, s. 5.

⁴ Chmiel A.: *Oswobodzenie Krakowa...*, s. 50–53; Stawarz A.: *Gdy Kraków...*, s. 115–117.

⁵ Chmiel A.: *Oswobodzenie Krakowa...*, s. 53; Stawarz A.: *Gdy Kraków...*, s. 116–117.

⁶ Chmiel A.: *Oswobodzenie Krakowa...*, s. 53–54; Stawarz A.: *Gdy Kraków...*, s. 120.

Oficerowie pierwszej warty: Zajączkowski, Stec i Gawron ze sztandarem „Gwiazdy” na odwachu (wg Chmiel A.: *Oswobodzenie Krakowa 31 października 1918 Roku. Kraków 1929*)

Sztandar „Gwiazdy” przed odwachem podczas obchodów rocznicy oswobodzenia Krakowa w 1935 r., fot. Agencja Fotograficzna „Światowid”, wł. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Fs 1365/IX

Przekazanie sztandaru „Gwiazdy” podczas zmiany warty w rocznicę oswobodzenia Krakowa w 1932 r., fot. Agencja Fotograficzna „Światowid”, wł. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Fs 9711/IX

Przekazanie sztandaru „Gwiazdy” podczas zmiany warty w rocznicę oswobodzenia Krakowa w 1932 r., fot. Agencja Fotograficzna „Światowid”, wł. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Fs 1405/IX

honory wojskowe. Adam Chmiel w swojej relacji upamiętnił poruszającą scenę, gdy były generał austriacki salutował sztandar z godłem Polski⁷.

Przy odwachu zatknięto również przyniesiony później sztandar 4 pułku Legionów, ufundowany, jeszcze podczas wojny, przez redakcję „Piasta” według projektu Włodzimierza Tetmajera⁸.

3 listopada o godzinie 4 po południu legionieści z 4 pułku objęli straż po zakończeniu służby przez oddział pierwszej warty. Oddział ten powrócił do koszar przy ul. Kalwaryjskiej w Podgórzu, wraz z niesionym przez ppor. Jana Gawrona sztandarem „Gwiazdy”. Stowarzyszenie „Gwiazda”,

mocą aktu z 2 listopada, przekazało bowiem swój sztandar wojsku polskiemu⁹. Od tej pory, przechowywany przez 13 pułk piechoty, był on udostępniany na każdą rocznicę oswobodzenia Krakowa.

W 1928 roku dowództwo 13 pułku piechoty w Pułtsku, przysyłając sztandar na uroczystość 31 października, wyraziło zgodę na zdeponowanie go w muzeum krakowskim. W ten sposób sztandar „Gwiazdy” trafił jako depozyt do Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, istniejącego wówczas przy Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa¹⁰. W 1952 roku Archiwum przekazało go, działającemu od 1945 roku jako samodzielna instytucja Muzeum Historycznemu Miasta Krakowa, gdzie obiekt ten znajduje się do chwili obecnej.

Sztandar Stowarzyszenia Młodzieży Rękodzielniczej „Gwiazda” został wykonany w 1899 roku w Krakowie. Jest dziełem hafciarskim Marii Chlebowskiej¹¹.

Dwustronny sztandar o wymiarach: 117 cm wysokości i 164 cm szerokości, uszyty z jedwabnego rypsu osnowowego w dwóch kolorach: awers z białego, rewers z czerwo-

⁷ Chmiel A.: *Oswobodzenie Krakowa...*, s. 54.

⁸ Rączkowski J.: op. cit., s. 511–512.

⁹ Chmiel A.: *Oswobodzenie Krakowa...*, s. 54, 56.

¹⁰ Ibidem, s. 56.

¹¹ Dane dotyczące sztandaru częściowo zaczerpnięto z karty inwentarzowej, którą opracowała Celina Bąk-Koczarska.

Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej na awersie sztandaru „Gwiazdy” – stan przed konserwacją, fot. R. Korzeniowski

nego. Pośrodku białego – dziś już nieco pożółkłego – tła awersu naszyty jest obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, która, jako Królowa Korony Polskiej, była patronką stowarzyszenia „Gwiazda”. Obraz, malowany olejno na płótnie w wymiarach 36,5 cm x 48 cm (w świetle), lamowany jest taśmą pasmanteryjną o szerokości 2,5 cm, tkaną w ukośne srebrno-żółte paski. Wokół obrazu wyhaftowano obramienie w formie kartusza z motywem wolut, zwieńczonego krzyżem. Posłużono się tu techniką pełnego płaskiego haftu nicią w kolorze bordowym, obwiedzionego złotym szycem. W polu kartusza widnieją napisy, wyszyte ozdobnie żółtą nicią i złotym szycem – z prawej strony: „Królowo Korony Polskiej”, z lewej: „Módl się za nami!” oraz dwie daty – u góry rok założenia stowarzyszenia: „1890 15/XI”, u dołu data związana z poświęceniem sztandaru i rocznicą wybuchu powstania styczniowego: „1899 22/I”¹². Jeszcze dwa, wyhaftowane bordową nicią, napisy wypełniają boczne partie tej strony sztandaru, okalając łukami centralną kompozycję – po prawej stronie: „W JEDNOŚCI Z BOGIEM”, po lewej: „W PRACY Z NARODEM!”.

Na rewersie sztandaru, pośrodku czerwonego tła, widnieje Orzeł Biały wpisany w dziesięciopromienną gwiazdę. Orzeł zwraca uwagę swą piękną, niezwykle dekoracyjną, wręcz malarską formą. Rozpostarte skrzydła, jakby uchwycone w locie, falują i wyginają się, wypełniając ramiona gwiazdy, a nad dumnie uniesioną głową mieni się kolorowo złocista korona zwieńczona krzyżem.

Przedstawienie to wykonano metodą aplikacji. Orła naszyto z białego jedwabnego atłasu, a detale podkreślono szycem oraz nićmi metalowymi i bawełnianymi. Szycem obwiedziono sylwetę orła oraz kontury piór na tułowiu i głowie, a nici metalowej użyto do zaznaczenia szponów. Fragmenty skrzydeł pokryto ukośnymi, ułożonymi w jodełkę, ściegami z nici metalowych lub bawełnianych w kolorze kremowym. W ten sposób nici metalowe wypukliły mocniejsze partie orła, nici bawełniane zaś dodały lekkości ruchliwym, powyginałym ozdobnie piórom skrzydeł. Złotolita tkanina korony, lamowana szycem, została udekorowana kolorowymi, połyskliwymi szkiełkami, imitującymi kamienie szlachetne. Gwiazdę utworzono z szerokiej taśmy, powstałej z ponaszanych tuż obok siebie pasemek złotego sznureczka. Jego podwójne nitki zostały ułożone falistymi liniami pomiędzy ramionami gwiazdy, na kształt świetlistych promieni.

Brzegi sztandaru obszyto z trzech stron frędzlami w kolorze bordowym. W dolnym rogu umocowano chwost wykonany z podobnych, lecz większych frędzli, ujętych w bordowy aksamit. Czwarty brzeg sztandaru przymocowany był do drzewca za pośrednictwem doszytej czerwonej, rypsowej wstążki, złożonej na pół i usztywnionej w środku paskiem lnianego płótna.

Drzewce o długości 311 cm zakończono mosiężnym zwieńczeniem w formie promienistej gwiazdy z krzyżem. Do drzewca przybito 91 srebrnych gwoździ w kształcie tarczek, z wrytymi nazwami i nazwiskami ofiarodawców – „ojców chrześtnych”. Wśród nich szczególną uwagę zwracają delegacje stowarzyszeń „Gwiazda” z innych miast: Tarnowa, Przemyśl, Lwowa, Stanisławowa, Stryja, Żółkwi, Brodów, Kołomyi, Czerniowiec i Tarnopola. Widoczne są też nazwiska osób prywatnych, ale przede wszystkim nazwy bardzo licznych towarzystw, stowarzyszeń i cechów rzemieślniczych¹³.

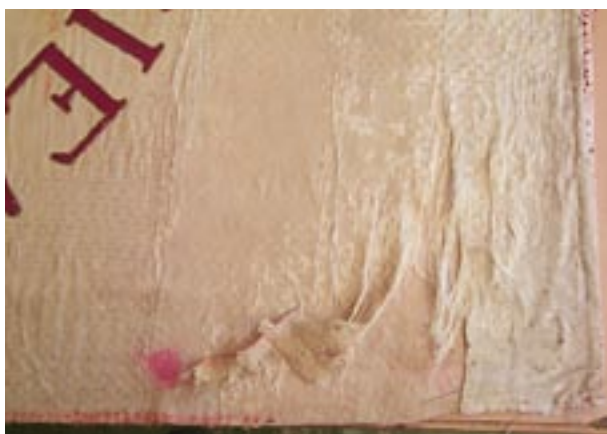
W ostatnich latach sztandar „Gwiazdy” był poddawany kompleksowym zabiegom konserwatorskim w Pracowni Konserwacji Tkanin Muzeum Historycznego Miasta Krakowa¹⁴. Wymagał tego zły stan zachowania sztandaru, przypuszczalnie będący konsekwencją roli jaką odgrywał na przestrzeni lat. Ślady przebarwień i zacieków, ubytki, poszarpania i osłabienia tkanin oraz spękania i ubytki malatury obrazu, były zapewne wynikiem przebywania obiektu niejednokrotnie w szkodliwych warunkach atmosferycznych. Jesienne deszcze i wiatry na pewno często towarzyszyły uroczystościom niepodległościowym, na które wojsko wypożyczało sztandar, przyspieszając proces niszczenia.

Już w 1929 roku stan sztandaru musiał pozostawiać wiele do życzenia, skoro Związek Uczestników Oswobodzenia Krakowa sfinansował jego konserwację w Muzeum Przemysłu

¹² Rozbieżność daty wyhaftowanej (22/I) i daty faktycznego poświęcenia sztandaru (30/I) wynika prawdopodobnie z chęci położenia nacisku na rocznicę wybuchu powstania styczniowego.

¹³ Szczegółowo wymienione w: Jednorowska E.: *Sztandar Stowarzyszenia...*, s. 8.

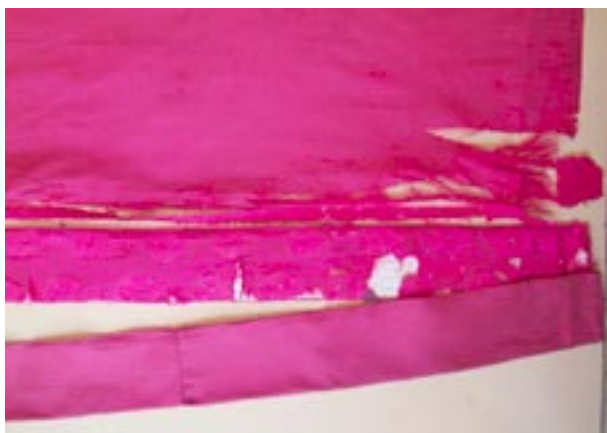
¹⁴ Prace konserwatorskie przy tkaninach sztandaru wykonały: starszy kustosz Anna Buczek – kierownik Pracowni Konserwacji Tkanin, starszy konserwator Jadwiga Faust, młodszy renowator Ewa Pokrywka, młodszy renowator Alicja Dobosz.

Fragment tkaniny awersu – stan przed konserwacją, fot. R. Korzeniowski

Aplikacja z Orłem Polskim na rewersie – podczas konserwacji, fot. R. Korzeniowski

Fragment tkaniny rewersu wraz z listwą przy drzewcu – stan przed konserwacją, fot. R. Korzeniowski

Obraz Matki Boskiej na awersie – stan po konserwacji, fot. R. Korzeniowski

słowym w Krakowie. Nie wiadomo, jaki zakres miały te prace, dotyczyły raczej tylko tkanin – prawdopodobnie z tego okresu pochodziły bardzo drobne i ściśle, nieregularne przycerowania, zwłaszcza na awersie. W 1966 roku sztandarem zajęły się Pracownie Konserwacji Zabytków w Warszawie – zabiegi dotyczyły wyłącznie fragmentów tkanin.

Po przyjęciu eksponatu do Pracowni Konserwacji Tkanin MHK, dokonano szczegółowego przeglądu jego stanu zachowania. Stwierdzono rozległe zniszczenia na całej powierzchni tkanin awersu (w większym stopniu) i rewersu, zwłaszcza w częściach bocznych i w narożnikach: ubytki, przerwania i osłabienia nici osnowy, a często i wątku. Widoczne były dawne fragmentaryczne naprawy, różniące się sposobem zabezpieczenia, gatunkiem wstawianych łąt i podkładów, grubością nici i różnorodnością ściegów. Dawało to niepożądaną efekt niespójności, a także narażało na dalsze uszkodzenia sąsiednie partie tkaniny.

W dużym stopniu zniszczeniu uległa aplikacja przedstawiająca orła. W miejscach ubytków i rozdarć atłasu wstawiono kawałki tkanin innego gatunku i przestębnowano je dużymi ściegami grubą nicią. Nastąpiły liczne przerwania i odprucia nici, sznureczków oraz wykruszenia metalu w szychu, zarówno w wizerunku orła, jak i gwiazdy. W koronie orła zabrakło trzech ozdób. W haftach zerwane zostały tu i ówdzie pojedyncze nitki.

Na tkaninach awersu i rewersu widniały zaplamienia i przebarwienia z powodu zacieków. Szczególnie rzucał się w oczy, biegnący przez lewe skrzydło i nogę orła, pas przebarwień w mocnym kolorze rdzawo-pomarańczowym. Na całej powierzchni obrazu Matki Boskiej wystąpiły liczne spękania i wykruszenia farby. Uszkodzeniom uległy też wykończenia brzegowe sztandaru. Frędzle, odprute na pewnych odcinkach, miały w różnych miejscach przerwania i poluzowania skrętów oraz liczne przetarcia wierzchniej warstwy nici. Podobne zniszczenia wystąpiły na frędzlach chwosta, a na aksamicie – wytarcia runa.

Sztandar „Gwiazdy”, rewers – stan po konserwacji, fot. R. Korzeniowski

Oryginalną taśmę, doszytą do brzegu drzewcowego, zakryto pasem nowej tkaniny – po jej odsłonięciu ukazały się przedziurawienia i wytłoczenia spowodowane przez gwoździe wbite w drzewce.

Po stwierdzeniu stanu zniszczenia obiektu, zespół Pracowni Konserwacji Tkanin przystąpił do kolejnych czynności. Powierzchnie tkanin oczyszczono na sucho i lekko wilgotno, stosując pędzel i Raypath. Następnym etapem było rozmontowanie sztandaru, czyli odłączenie awersu od rewersu oraz pozostałych przyszytych elementów: obrazu, frędzli i taśm.

Po rozdzieleniu obu stron eksponatu, ukazały się różnego rodzaju i różnej wielkości kawałki tkanin, służące jako podkłady przy wcześniejszych naprawach. Zostały usunięte wraz z przytrzymującymi je nićmi, co uwidoczniło ogromną skalę zniszczeń obiektu. Nastąpiła decyzja o zdublowaniu zarówno awersu, jak i rewersu w całości.

Jako podkładów użyto bawełnianego batystu, ufarbowanego barwnikami bezpośrednimi na odpowiednie kolory: kremowy pod awers, czerwony pod rewers. Przy dublażu posłużono się metodą nitki kładzionej, stosując nici z jedwabiu naturalnego.

Pod awersem, w miejscach haftów, znajdują się płótna wzmacniające te fragmenty od spodu i złączone z tkaniną wierzchnią nićmi haftu. Fakt ten był powodem wybrania różnych sposobów przeprowadzenia konserwacji dla obu stron eksponatu.

Dublując awers pracowano na stole, podkładając batyst jedynie w miejscach, w których brak było owych płócien

pod haftami. Płótna te posłużyły w tym wypadku również za podkład. Tkanina rewersu, rozpięta na krosnach, została zdublowana w całości na jednym kawałku batystu.

Z aplikacji orła usunięto obce kawałki tkanin. W ich miejsce, metodą inkrustacji, wstawiono jedwab naturalny o splocie atlasowym w jasnokremowym odcieniu, przytrzymując uszkodzone miejsca jedwabną nitką kładzioną.

Doszyto oraz wzmocniono wszelkie nici i pasmanterie po obu stronach sztandaru. Wstążkę łączącą sztandar z drzewcem zdublowano na podkładzie z batystu, również przy pomocy jedwabnej nitki kładzionej. Tą samą metodą zabezpieczono brzeg frędzli. Same frędzle i chwost uformowano i wzmocniono używając nici bawełnianych i jedwabnych.

Jednocześnie w Pracowni Konserwacji Malarstwa MHK została wykonana konserwacja obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej¹⁵. Obraz został zdublowany na Beve. Ubytki i wykruszenia malatury uzupełniono farbami akrylowymi.

Po zakończeniu prac konserwatorskich przy poszczególnych fragmentach sztandaru, połączono je w jedną całość. Stan zachowania obiektu przed konserwacją, a także podczas wykonywania prac oraz po ich ukończeniu, został udokumentowany fotograficznie¹⁶.

¹⁵ Konserwację obrazu wykonała starszy laborant Anna Gawrońska.

¹⁶ Dokumentację fotograficzną wykonali w Pracowni Fotograficznej MHK: Józef Korzeniowski i Rafał Korzeniowski.

